

ПЕРША КОДИФІКАЦІЯ ПРАВА В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (20-ТІ РР. XX СТ.)

THE FIRST CODIFICATION OF LAW IN SOVIET UKRAINE (20S OF THE XX CENTURY)

Шершенькова В.А., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри історії держави і права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Попсуєнко Л.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри історії держави і права

Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена особливостям проведення кодифікаційних робіт у радянській Україні у 20-х рр. XX ст. Визначено основні причини проведення кодифікації. Вагомим чинником на користь кодифікації був також і міжнародний фактор.

Протягом 1922–1925 рр. в УСРР було кодифіковано більшість галузей радянського законодавства, що відповідало завданням відбудовного періоду і початку нової економічної політики. Варто відзначити, що кодифікація права в Україні здійснювалася через реєстрацію законодавства РСФРР і розробку власних законодавчих актів. Це була досить широка кодифікація, були прийняті важливі нормативно-правові акти. Слід зазначити, що перша кодифікація права в радянській Україні у 20-х рр. XX ст. пройшла три етапи.

Незважаючи на зовнішню схожість з буржуазними кодексами, радянське законодавство 20-х рр. XX ст. стояло на захисті «інтересів диктатури пролетаріату».

Під час першої кодифікації у 20-х рр. XX ст. було підготовлено низку кодексів, законів, які регулювали цивільні, сімейні, земельні, трудові, адміністративні, освітні, будівельні, цивільно-процесуальні, кримінально-процесуальні відносини.

Цивільний кодекс УСРР 1922 р. закріпив три форми власності: державну, кооперативну і приватну. Спадкування здійснювалося за законом і за заповітом. У сімейних відносинах законодавець закріпив обов'язковість державної реєстрації шлюбу в органах запису актів громадянського стану, а також важливі питання майнових відносин подружжя. У земельних відносинах були також важливі зміни. Було скасовано право приватної власності на землю, ліси, надра, води. Всі такі об'єкти належали державі, а громадяни мали право користуватися ними.

Що стосується трудових відносин, то вони також зазнали суттєвих змін. Відносини між роботодавцем і працівником визначалися трудовим договором та на основі принципу добровільності. Багато статей кодексу були присвячені правилам внутрішнього трудового розпорядку, робочому часу, оплаті праці.

Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. встановив такі види покарань: розстріл, позбавлення волі (від шести місяців до десяти років), примусові роботи.

Процесуальні кодекси закріпили демократичні принципи, такі як: незалежність суддів, гласність, публічність, безпосередність, усність, судочинство, рівноправність сторін і змагальність сторін, право обвинуваченого на захист.

Ключові слова: джерела права, кодифікація, українське право, радянська Україна.

The article is devoted to the peculiarities of codification works in soviet Ukraine in the 1920s. The main reasons for codification are identified. The international factor was also an important factor in favor of codification.

During 1922–1925, most branches of soviet legislation were codified in the USSR, which corresponded to the task of the reconstruction period and the beginning of a new economic policy. It should be noted that the codification of law in soviet Ukraine was carried out through the reception of the legislation of RSFSR and the development of its own legislation. It was a fairly broad codification, important regulations were adopted. It should be noted that the first codification of law in soviet Ukraine in the 20s of twentieth century passed three stages.

Despite the outward resemblance to bourgeois codes, soviet legislation of the 1920s stood to defend “the interests of the dictatorship of the proletariat”.

During the first codification in the 20s of twentieth century a number of codes and laws were prepared to regulate civil, family, land, labor, administrative, educational, construction, civil procedure and criminal procedure relations.

The Civil Code of the USSR of 1922 established three forms of ownership: state, cooperative and private. Inheritance was carried out by law and by will. In family relations, the legislator enshrined the obligation of state registration of marriage in the civil registry offices, as well as important issues of property relations of the spouses. There were also important changes in land relations. The right of private ownership of land, forests, subsoil and water was abolished. All these objects belonged to the state and citizens had the right to use them.

As for labor relations, they have also undergone significant changes. The relationship between the employer and the employee was determined by the employment contract and on a voluntary basis. Many articles of the Code were devoted to the rules of internal labor regulations, working hours, wages.

The Criminal Code of the USSR of 1922 established the following types of punishment: execution, imprisonment (from six months to ten years), forced labor.

Procedural codes enshrined democratic principles such as: independence of judges, publicity, immediacy, orality, proceedings, equality of arms and adversarial proceedings and the right of the accused to defense.

Key words: sources of law, codification, Ukrainian law, soviet Ukraine.

Відомо, що кодифікація права є значним видом правотворчої діяльності та відіграє важливу роль в удосконаленні права. Основною метою кодифікації права є забезпечення регулювання суспільних відносин у різних сферах.

Досвід першої кодифікації законодавства радянської України дає багато для сучасної правотворчої роботи. Це насамперед правова регламентація процедури підготовки проектів кодексів. Також важливим є визначення етапів кодифікаційних робіт та розгляд питань юридичної техніки й термінологічних понять. Тому використання окремих положень кодексів 20-х рр. XX ст. або ж їх проектів актуальні і нині.

Метою статті є вивчення причин та історичне значення проведення кодифікаційних робіт у радянській Україні у 20-х рр. XX ст.

У 1922–1927 рр. у радянській Росії, а потім в Україні була проведена кодифікація майже всіх галузей права, в історії права України вона отримала назву «перша кодифікація». Вона була здійснена задля зручності регулювання нових суспільних відносин і внутрішніми потребами системи радянського законодавства (наявність у ній суттєвих суперечностей, прогалин тощо). Слід зазначити, що здійснення НЕПу розпочалося напередодні Генуезької конференції, яка пов'язувалася

з можливим вступом радянських республік до світової спільноти [4, с. 675].

Перші кроки стосовно збору матеріалу для майбутньої кодифікації були розпочаті в радянській Україні ще у березні 1920 р., а подальша кодифікаційна робота відбулася наприкінці 1921 р. У дуже короткі строки були підготовлені кодекси та нормативно-правові акти з різних галузей права, а саме: в 1922 р. в УСРР були прийняті Цивільний кодекс, Земельний кодекс, Кодекс законів про працю, Кодекс законів про народну освіту, Кримінальний кодекс, Кримінально-процесуальний кодекс, Положення про судоустрій; Закон про ліси в 1923 р.; Цивільний процесуальний кодекс, Тимчасові будівельні правила в 1924 р.; Ветеринарний кодекс УСРР, Виправно-трудоий кодекс у 1925 р.

На другому етапі першої кодифікації було прийнято Конституцію СРСР 1924 р., внесені зміни і доповнення до Конституції УСРР, прийняте загальносоюзне законодавство. Це все було викликано змінами у суспільних відносинах, оскільки відбулося проголошення нового курсу в країні (індустріалізація і колективізація). Також у цей час у радянській Україні були підготовлені: у 1926 р. Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану, у 1927 р. Земельний кодекс, Адміністративний кодекс, Кримінальний кодекс, Кримінально-процесуальний кодекс [3, с. 307].

Уже у так званий третій етап кодифікації, в період, коли держава відмовилася від НЕПу, в 1927–1929 рр. були підготовлені такі акти: у 1928 р. Статут цивільного будівництва, Гірничий кодекс УСРР; у 1929 р. прийняли новий Цивільний процесуальний кодекс і нову редакцію Положення про судоустрій. Також слід зазначити, що у 1926 р. розпочалася підготовка Систематичного зібрання чинних законів УСРР (складався із семи томів), видання якого завершилося у 1929–1930 рр.

З огляду на міжнародний фактор, не сприймаючи буржуазну правову форму, законодавець планував наповнити старі форми законів новим змістом, як того вимагав час. У прийнятих кодексах пріоритетом стали загальнодержавні інтереси. Держава отримала широкі права у разі необхідності втручатися у різні суспільні відносини, тим самим порушуючи права, свободи й інтереси людини і громадянина.

Цивільний кодекс (ЦК) УСРР 1922 р. складався із загальної частини (основні засади, суб'єкти права (особи), об'єкти права (майно), угоди, позовна давність); речового права (права власності, права забудови, застави майна); зобов'язального права (зобов'язання, які виникають з договорів, – купівля-продаж, міна, наймання майна, позика, підряд, порука, доручення, довіреність, товариства, страхування; зобов'язання, що виникають внаслідок безпідставного збагачення; зобов'язання, що виникають внаслідок заподіяння шкоди); спадкового права.

ЦК УСРР передбачав захист цивільних прав, а також усім громадянам надавалася цивільна правоздатність, характерно, що обсяг такої не залежить від статі, віросповідання, національності. Кожний громадянин УСРР отримав право вільно пересуватися, вибирати професію, придбавати або відчужувати майно, укладати договори, але обов'язково без порушення законодавства.

ЦК УСРР 1922 р. визначив такі форми власності: державну, кооперативну, приватну. Кодекс чітко визначав, що надра, земля, ліси, води перебували у власності держави. Ще були важливі норми цивільного права: дозволялася певна свобода договору і він міг бути недійсним, якщо це могло завдати шкоди державній власності. В останньому розділі ЦК УСРР закріпив норми спадкового права, спадкування дозволялося за законом і за заповітом [2, с. 306].

Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і про акти громадянського стану (КЗпС) УСРР 1926 р. ґрунтувався на основних принципах сімейного права, які були закладені

в перших декретах. КЗпС УСРР визначив порядок укладення і розірвання шлюбу, визнання його недійсним, наприклад, якщо він укладений за релігійним обрядом. Чітко визначалися майнові права подружжя, майно набуте під час шлюбу належить обом на праві спільної власності. У разі розлучення набуте майно ділиться між подружжям на однакових долях. У кодексі закріплювалися особисті права всіх членів родини. Регламентувалися принципи рівності і незалежності чоловіка та дружини. Діти, що народжені поза шлюбом, мали такі ж права, як діти, що народжені у шлюбі. Законодавець визначив порядок встановлення батьківства позашлюбних дітей. Значна увага приділялася материнству, кожна мати отримувала від держави грошову допомогу, за її бажання така допомога могла бути замінена на натуральну допомогу. КЗпС УСРР передбачав право чоловіка або дружини на аліменти, також він регулював питання відносин стосовно опіки й піклування, відносин батьків та дітей, не залишилися без уваги питання усиновлення (удочеріння) і т. п.

Земельний кодекс (ЗК) УСРР 1922 р. закріпив загальні положення про трудове землекористування, про міські землі, про державне земельне майно, про землеустрій і переселення. ЗК УСРР було закріплено право вилучення земель у землекористувачів для державних і громадських потреб, а також можливість примусового переселення землеробного населення в іншу місцевість.

ЗК УСРР визначив правове положення земельного товариства (склад, органи управління, права та обов'язки). Право на користування землею здійснювали землекористувачі, які входили до земельного товариства. До таких товариств прирівнювалися сільськогосподарські артілі й комуні, об'єднання дворів [4, с. 679]. Форма земельного користування визначалося товариством.

У Кодексі законів про працю (КЗпП) УСРР 1922 р. більшість норм збереглися від попереднього періоду. В основу трудових відносин було покладено принцип добровільної згоди працівника. Трудова угода могла бути визнана недійсною, якщо вона погіршувала умови праці. Трудова повинність застосовувалася лише у виняткових випадках. КЗпП УСРР 1922 р. визначив поняття трудового і колективного договорів. Умови трудового договору визначалися за угодою сторін (порядок укладення, виконання та наслідки порушення трудового договору).

Містилися важливі положення про охорону праці, працю неповнолітніх і жінок, професійні спілки, соціальне страхування, внутрішній трудовий розпорядок, оплату праці. Робочий день на міг перевищувати 8 годин, а для працівників 16–18 років – 6 годин.

У разі систематичного невиконання працівником своїх обов'язків (за договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку) адміністрація могла звільнити, якщо застосовані раніше до нього заходи дисциплінарного впливу не дали бажаних результатів.

У кодексі чітко регламентується відповідальність за прогул. Керівник може застосувати такі заходи, як: дисциплінарне стягнення, позбавлення надбавки до заробітної плати, звільнення з роботи. У трудовій книжці робився запис про звільнення за прогул без поважної причини. Передбачалося втрата стажу безперервної роботи.

Якщо працівник не виконував свої обов'язки з причин, які від нього не залежали, кодекс запровадив норму, що передбачає оплату працівникові у розмірі середнього денного заробітку.

Кримінальний кодекс (КК) УСРР 1922 р. включав традиційно дві частини (Загальну й Особливу). У Загальній частині було визначено основні завдання Кримінального кодексу, поняття злочину, мету покарання (загальне попередження, виправно-трудоий вплив, позбавлення злочинця здійснення протиправної діяльності), форму вини (умисел, необережність), види покарань (розстріл, позбавлення волі, примусові роботи). Розстріл не засто-

совувався до осіб, які не досягли вісімнадцяти років, до вагітних жінок, якщо з моменту скоєння злочину пройшло не менше п'яти років. Строк позбавлення волі встановлювався від шести місяців до десяти років.

В Особливій частині визначено різні групи злочинів, такі як: державні (контрреволюційні, проти порядку управління), посадові (службові), проти життя, здоров'я, свободи (вбивство, тілесні пошкодження, залишення в безпеці, статеві злочини, інші посягання на особистість і її гідність), господарські, майнові, військові, порушення правил відокремлення держави і церкви, проти народного здоров'я, суспільної безпеки і громадського порядку.

Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. значно посилював кримінальну репресію [1, с. 353].

Цивільно-процесуальний кодекс (ЦПК) УСРР 1924 р. закріпив низку демократичних принципів цивільного процесу (такі як гласність, усність, публічність, безпосередність судочинства, незалежність суддів, рівноправність сторін і змагальність сторін).

Відповідно до ЦПК УСРР сторони надавали докази у справі, але суд для з'ясування важливих обставин справи міг здійснити їх витребування.

Також варто зазначити, що ЦПК УСРР досить детально регулював порядок позовного розгляду справ, представництва у суді, строків, виклику до суду, питання витрат і штрафів, оскарження й перегляд судових рішень тощо.

Кримінально-процесуальний кодекс (КПК) УСРР 1922 р. закріпив демократичні принципи кримінального процесу (незалежність суддів, безпосередність, усність, гласність, публічність судочинства, рівноправність і змагальність сторін, право обвинуваченого на захист).

Також було визначено порядок проведення дізнання і попереднього слідства, пред'явлення обвинувачення, допит обвинуваченого, свідків, експертів, запобіжні заходи, обшуки й виїмки, огляди й ослідчення, закінчення попереднього слідства, оскарження дій слідчого тощо. Окрім того, містилися норми провадження справ у суді (порядок проведення судового засідання, зміну обвинувачення та притягнення до суду інших осіб, ухвалення і оскарження вироків суду та інше).

КПК УСРР закріпив завдання органів прокуратури у здійсненні нагляду за слідством та законністю арешту, у порушенні кримінальних справ, підтримання державного обвинувачення на суді тощо [3, с. 315].

У 1927 р. було прийнято новий КПК УСРР, відповідно до якого було значно розширено права органів дізнання, звужувалося право обвинуваченого на захист, а визнання обвинуваченим своєї вини ставало одним з головних доказів.

Даючи загальну оцінку першій кодифікації радянського законодавства, слід визначити її загалом позитивним явищем, яке об'єктивно відповідало тим історичним соціально-економічним умовам, що склалися в період НЕПу. Спираючись на «революційні завоювання» попереднього періоду, кодифікація створювала більш ліберальний режим, суттєво розширювала права і свободи особистості, забезпечувала певну стабільність у суспільстві, відбувала у законодавстві той «переворот у поглядах на соціалізм», який відбувся з переходом до НЕПу. Інша справа, що фактично відбулося повернення до засад, які діяли раніше. Багато чого позитивного так і залишилося не реалізованим до кінця.

Перша кодифікація законодавства радянської України базувалася на принципі єдності радянського законодавства, беручи за приклад нормативно-правові акти РСФРР як вихідний пункт. Отже, можна говорити про врахування у цей період деяких специфічних економічних, національних і побутових умов України [4, с. 676]. Щоправда, в більшості кодексів УСРР ці відмінності стосовно своїх російських аналогів були незначні.

Таким чином, в Україні перша українська радянська кодифікація відбувалася в 1922–1927 рр. У ході цієї кодифікації виявилися визначальні риси, які притаманні розвитку українського законодавства впродовж всього радянського періоду: воно формувалося, в основному, шляхом реценції російського чи загальносоюзного права, було уніфікованим до загальносоюзних стандартів, внаслідок чого повноцінного законотворчого процесу в УСРР не відбувалося. Слід також зазначити, що українські законодавці краще себе проявили, аніж російські правники. У Цивільному кодексі УСРР містилося кілька незначних відмінностей. У Кримінальному кодексі УСРР порівняно з Кримінальним кодексом радянської Росії закріпилося одинадцять нових статей. Земельний кодекс УСРР регламентував місцевий специфічний землевпорядний процес. Так, під час підготовки ЦПК радянської Росії за основу взяли проект ЦПК УСРР. Тільки в Україні були підготовлені Адміністративний кодекс та Кодекс законів про народну освіту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко І.Й. Кримінальні покарання в Україні (ІХ–ХХ ст.) : навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 408 с.
2. Бойко І.Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (ІХ–ХХ ст.) : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Атіка, 2013. 348 с.
3. Музиченко П.П. Історія держави і права України : навчальний посібник. 6-те вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2007. 471 с.
4. Терлюк І.Я. Історія держави і права України : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2011. 944 с.